

ЗНАК У МЕТАМОВНІЙ РЕФЛЕКСІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ АНДРІЯ СОДОМОРИ)

Ірина САЄВИЧ

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
кафедра української мови
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/3, Київ, Україна, 04053,
тел. (044) 272-19-02*

Розглянуто метамовну рефлексію над процесом семіозису та природою мовних знаків у малій прозі А. Содомори. У фокус уваги потрапили метамовні судження філолога і перекладача, підпорядковані естетичним цілям художнього тексту, що спричинило своєрідність симбіозу онтологічного й гносеологічного аспектів знака. Продемонстровано єдність трьох вимірів процесу семіозису (семантики, синтактики і прагматики) як об'єкта метамовної рефлексії. Наголошено на прагненні автора “оживити” зовнішню і внутрішню мотивованість семіотичних утворень у межах різних лінгвокультурних просторів – як у синхронному, так і в діахронному вимірах. Увагу автора до буття номінативних одиниць у минулому визначено як одну з особливостей метамовної рефлексії, що протиставлена конвенційному характеру мовних знаків у звичному комунікативному вживанні.

Ключові слова: метамовна рефлексія, лінгвосеміотика, мовний знак, семіозис, позначення і позначене, художній текст, Андрій Содомора.

Постановка проблеми. Мовний знак в органічній єдності фізичних і психічних властивостей є не тільки інструментом мовленнєвої і мисленнєвої діяльності, а й об'єктом спонтанної рефлексії і непоодиноким суджень мовців, зафіксованих у художніх текстах. Пильна увага до фактів мови і мовлення як сутнісних властивостей людського ества, що простежується за межами лінгвістичного контексту, є природним явищем, адже “незважаючи на те, що мова конвенційна, а людина органічна, в саму природу людини вкорінено можливість семіозису, а в природу мови – органічну єдність звука і смислу, в якій бере свій початок мовний знак” [1: 8]. З огляду на поширену в художніх текстах спрямованість на семіотичні утворення як об'єкти осмислення **актуальними** й остаточно не з'ясованими є традиційні для лінгвосеміотики питання природи і сутнісних властивостей мовного знака та особливостей знакової репрезентації дійсності, розглянуті, однак, за межами царини лінгвістичної методології й епістемології – як метамовні рефлексиви у художніх текстах.

Семіотико-репрезентативні властивості знакових одиниць мови, початково сформулювали класики семіотики (Ч. Пірс, Ч. Морріс, Ф. де Соссюр, Р. Якобсон та ін.), є предметом дослідження і багатьох лінгвістів сучасності, зокрема Н. Андрейчук,

Н. Арутюнової, Ф. Бацевича, О. Бразговської, С. Єрмоленка, О. Колесника, К. Кубрякової, Н. Мечковської. Спонтанні судження про мову і мовлення як вияв буденної метамовної свідомості неодноразово привертала увагу М. Голева, Л. Чернейко, М. Шумариної та інших дослідників.

Метою цієї розвідки є з'ясування особливостей метамовної рефлексії над процесом семіозису та природою мовних знаків, що постають складником осмислення індивідом фактів зовнішнього і внутрішнього буття. Дослідження виконано на матеріалі збірки А. Содомори “Сльози речей: новели, образки, медитації” [6], де рефлексія над номінативними одиницями зумовлена своєрідним симбіозом онтологічного й гносеологічного аспектів знака, підпорядкованих естетичним цілям художнього тексту. Ця обставина визначила особливості об'єкта дослідження і спричинила характер інтерпретації семіотико-репрезентативних властивостей мовних знаків, адже увагу сфокусовано на метамовних судженнях, притаманних філологів та перекладачеві, що постають складником художнього осмислення дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словесне оформлення суджень про мову і мовлення на підставі операцій метамовної свідомості, пов'язаних з інтерпретацією мовного коду, у лінгвістичних працях позначають терміном “метамовна рефлексія” [10: 4]. Зауважимо, що поняття “свідомість” є досить дискусійним і у природничих, і в гуманітарних науках. Зокрема у філософії свідомість витлумачують як “специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної із пізнанням, яке робить відомим (свідомим), знаним зміст реальності, що набуває предметно-мовної форми знання” [8: 567]. Метамовну свідомість розуміють як вияв “гносеологічної функції мовної свідомості (і – опосередковано – самої мови)” [3: 10]. Процес самоспостереження і суб'єктивного переживання власного буття та проблем зовнішнього світу може містити й позбавлене спеціального лінгвістичного контексту осмислення індивідом фактів мови. Цілісно об'єкти повсякденної рефлексії формують зміст буденної свідомості, доступ до якої уможливорює лексикон мови, тобто семіотизована дійсність, а сукупність певною мірою упорядкованих уявлень про мову, притаманних її носіям, може бути визначена як буденна метамовна свідомість. Зазначимо, що в різних мовознавчих працях спорадичну рефлексію над властивостями мови і мовлення, що відбувається в метамовних контекстах, розглядають як прояви наївної/народної/стихійної/буденної лінгвістики, буденної філософії мови (див. огляд: [10: 5]). “Природну” лінгвістику Н. Арутюнова назвала “нерефлекторною рефлексією мовців”, суть якої полягає у спонтанних уявленнях про мову і мовленнєву діяльність, “що склалися у буденній свідомості людини і зафіксовані у значенні металінгвістичних термінів, таких як *мова, мовлення, слово, смисл, значення, говорити, мовчати* та ін.” [1: 7].

Метатексти мовця можуть бути зорієнтовані на різні аспекти семіозису: і на позначення знака, і на знак загалом, у єдності його позначення і позначеного. У першому випадку, на чому наголошує Л. Чернейко, йдеться про “метатекст вузький, “розтлумачувальний”, у другому – про “метатекст широкий, оцінний” [9: 199]. М. Шумарина відзначила той факт, що різні характеристики мовних знаків у художніх текстах корелюють із описом номінативних одиниць у лінгвістиці. Помітним явищем

зокрема є акцентування уваги мовців на семантичних категоріях полісемії й омонімії, синонімії й антонімії, проблемах міжмовного і внутрішньомовного перекладу лексичних одиниць [10: 230]. З огляду на матеріал дослідження – художню прозу знаного перекладача і філолога, доречним вважаємо зіставлення метамовних рефлексій над знаками у художніх текстах автора з усталеними в лінгвосеміотиці поглядами на природу і суть мовних знаків.

Виокремлення метамовної і поетичної функцій мови, як відомо, належить Р. Якобсону [12]. Теорію функцій учений побудував з урахуванням компонентів комунікативного акту (адресант, повідомлення й адресат) та запропонованих ним складників мовленнєвої діяльності: контекст, повідомлення, контакт і код (система знаків, наділених значенням) [12: 468]. У працях Р. Якобсона увагу зацентовано на поліфункціональності мовленнєвого повідомлення, що у сучасних дослідженнях розглядають як одну з незаперечних його особливостей. Учений співвідніс мовні функції з компонентами мовленнєвої діяльності і наголосив, що метамовна функція, яка є головною у поясненні фактів мови, націлена безпосередньо на код повідомлення (на співвідношення позначення знака і референта). Поетичну (естетичну) функцію, яка виявляє суть словесного мистецтва, розглянуто як таку, що спрямована безпосередньо на повідомлення. Відмінність між метамовною і поетичною функціями Р. Якобсон вбачав у відносній семантичній визначеності першої та смислової незамкненості і широкій інтерпретативній можливості другої: “у метамові послідовність використовується для побудови рівностей, а у поезії рівність стає засобом творення послідовностей” [12: 472]. У широкому розумінні метамовна і поетична функція не суперечать одна одній, адже ототожнюються за спрямуванням мовця не на дійсність, а безпосередньо на повідомлення. У концепції Р. Якобсона метамовна функція а) зорієнтована на код повідомлення; б) основною формою її втілення є тлумачення; в) причиною використання метамовних коментарів у конкретних умовах спілкування є координація зусиль мовця і слухача, встановлення спільного коду повідомлення як успішної умови мовленнєвого спілкування.

Найпривабливішими об’єктами метамовних коментарів у художньому тексті є мовні знаки. З’ясування лексичної семантики номінативних одиниць, з одного блоку, слугує меті “вирівнювання фонових знань автора і читача”, а з іншого – постає зображально-виражальним засобом художнього тексту [10: 230].

Виклад основного матеріалу. У малій прозі А. Содомори метамовні коментарі найчастіше націлені на питання природи і сутнісних властивостей словесного знака, його мотивованості, зв’язку позначення з позамовним референтом і загалом на процес семіозису у єдності семантики, синтактики і прагматики як його вимірів. Однак поза лінгвістичним контекстом, підпорядковані естетичним намірам автора, ці проблеми мають специфічне розв’язання.

Антиномія мовного і мовленнєвого, загальнозживаного й індивідуально неповторного, спричиненого складом і структурою картини світу автора та його прагматичними намірами, набуває особливого вияву у художньому тексті. Не тільки семантика мовного знака, а й сам процес семіозису стає об’єктом рефлексії, зважаючи на домінування у системі цінностей автора мовного коду. Зазначимо, що вербальні метамовні маркери

(слово, ім'я, назва, говорити, називати, означати, увиразнювати і т. ін.) не завжди бувають експліковані у тексті й у більшості випадків поступаються місцем графічним: знак-рефлексив може бути поданий курсивом, у лапках, великими літерами тощо:

(1) “Але за вигоди треба платити. І не тільки грішми. Тут мусимо визнати, що міська людина відчуває брак іще однієї речі, якої вже за жодні гроші не купити, – брак часу (він усе-таки незмірно дорожчий від грошей). Скільки б тих винаходів не було, що мали б давати змогу принаймні **«глянути вгору»**, – навіщо ж вони тоді, ті винаходи? – міська людина що не день то швидше **«біжить»**, **«добігає»**, **«забігає»**, **«перебігає»**, а гуртом то **«збігаємося»**, то **«розбігаємося»**: механічне колесо з'їдає не лише простір, а й час; примножує – турботи” (Камінь і слово: 158).

(2) “На крутому повороті, впираючись колесами у рейки **(залізом об залізо)**, трамвай натужно... І тут я постійно зупиняюся, **не знаходячи потрібного дієслова (видзвонює, вищить, повискує?..)**. Скільки б не підбирав – жодне з тих дієслів не передає того особливого тембру, яким з-поміж інших міських звуків вирізняється голос трамвая, коли описує дугу на повороті. Вже б я відмовився від тих спроб **(не все ж мусить мати якусь назву)**, якби не «шістка»: виїжджаючи з кільця на Промисловій (побіч – будинок, у якому живу), вона щоранку **повертає мене до лексичних пошуків – усе ще пробую одним якимсь словом окреслити той особливий голос, що його подає трамвай, повільно виходячи з повороту...**” (Гайдамацька, 2: 149).

У наведених прикладах об'єктом метамовної рефлексії постає зв'язок знака і референта. Увагу інтерпретатора спрямовано на пошуки в межах синонімічної парадигми відповідного позначення, що найбільшою мірою відображає внутрішню (словотвірну) мотивацію позначеного (1). Згідно з дією законів референції в акті мовлення позначене “оцінюється не як простий об'єкт дійсності, але як факт, тобто когнітивно опрацьований об'єкт, образ якого виникає у свідомості мовців”, – зауважив Ф. Бацевич і наголосив на опосередкованому характері референції [2: 117]. У прикладі (2) репрезентовано вибір, асоціацію найвідповіднішого референтові позначення з парадигми звуконаслідувань (*видзвонює, вищить, повискує*), тобто йдеться про встановлення зовнішньої мотивованості експонента. Експлікація проблеми асиметрії мовного знака, за якого знак і значення “не покривають одне одного повністю” [4], а одне й те ж значення виражається кількома експонентами, у наведеному прикладі стосується і прагматики як складника процесу семіозису. Відсутність зовнішньої мотивованості номінативної одиниці автор інтерпретує як її недолік.

Проблема хиткої межі між зовнішнім і внутрішнім світом, що сукупно з мовним кодом формують об'єкт метамовної рефлексії, у текстовому просторі А. Содомори постає як симбіоз художнього і спеціального (наукового) осмислення процесу семіозису, де постійно “перегукується” мовне і метамовне. Зв'язок між знаком, референтом та інтерпретантою осмислено як незбагненну таємницю семіозису, вкоріненого у свідомість людини, здатну у знаковій формі репрезентувати об'єкти позамовної дійсності:

(3) “Добре зауважив наш поет: «Де є дійсності грань, де уяви є світ non est certum...» **Таки непомітною є межа між світом реальних та уявних речей.** Творячи уявні образи, самі ж губимось поміж тими двома світами – дійсності й уяви...” (Драбинка: 135).

(4) “Ось тут, коли пора поділитись особливим настроєм, з яким увіходимо у той дивний світ-посередник між світом вулиці і світом мешкання, ось тут згадую стародавніх, що назвали мову, радше язик, – **перекладачем душі (lingua interpretis animi): як перекласти те, що поза словом?..** Згадую і Паскаля, що задивився на вістря свого пера: **«Я от мав записати якусь думку, а пишу те, що забув свою думку, яку щойно мав записати»...**” (Світ міжвіконня: 89–90).

Знакова ситуація у метамовних коментарях А. Содомори є тричленною. Основна позиція в ній належить інтерпретанті, тобто узагальненому осмисленню знака інтерпретатором (за термінологією Ч. Морріса). Зауважимо, що акцентування уваги на інтерпретанті як семіотичній домінанті притаманне класикам семіотики: Ч. Пірсу і Ч. Моррісу. Визначені Ч. Моррісом чинники семіозису (знак, десигнат, інтерпретатор, інтерпретанта) корелюють з трьома основними його вимірами: семантичним, синтаксичним і прагматичним [5: 50].

Одним із неоднозначних питань семіотики є принцип довільності мовного знака, який сформулював Ф. де Соссюр. Догматичний характер довільності семіотичних одиниць неодноразово спростовують науковці. Особливу увагу у розгляді цієї проблеми належить Р. Якобсону, який у статті “У пошуках сутності мови” звузив абсолютну довільність мовного знака і розширив її межі іконічними утвореннями [11]. У своїх поглядах Р. Якобсон спирався на праці Ч. Пірса й однією з особливостей семіотичної класифікації американського філософа вважав усвідомлення ним факту того, що відмінність між трьома основними класами знаків (індексами, іконами й символами) є лише відмінністю у відносній ієрархії. Йдеться про переважання у взаємозв’язку позначення і позначеного одного з чинників: суміжності, умовності або звичного характеру зв’язку [11: 115–116].

Нечіткість, розмитість меж між знаками Ч. Пірс уважав їхньою сутнісною властивістю. Точкою відліку метаморфоз, що відбуваються з ними, вчений проголошував використання знаків з комунікативною метою, адже залучення знака до процесу комунікації свідчить про встановлення конвенції між носіями мови щодо його значення. В динаміці обсяг значення символу зростає завдяки новому досвіду його вживання. Ч. Пірс наголошував на тому, що процес трансформації знаків спрямований у напрямі зростання кількості символів, особливо за рахунок іконічних або змішаних знаків [7: 92].

У рефлексивах А. Содомори мовний знак інтерпретується як нерозривна єдність позначення і позначеного. Однак пошуки зовнішньої і внутрішньої мотивованості знака, експлікація зв’язку плану вираження з позамовним референтом та його інтерпретацією є намаганням спростувати довільність знака. Особливо це стосується тих випадків, коли увагу автора спрямовано на визначення найточнішої номінації позамовного явища. З огляду на той факт, що метамовна рефлексія стосується багатого гносеологічного досвіду перекладача і філолога, для якого метамовна функція мови є об’єктом професійної уваги, чітка межа між “наївною”, художньою і науковою картинами світу часто розмивається. Як наслідок, метамовний коментар пролягає у площині суб’єктивного, зумовленого поетичною уявою, з одного боку, і систематизованого, аргументованого подання результатів дослідницьких роздумів, – з іншого:

(5) “Дивно: «шарий» – те саме, що «сірий». Але кажемо: **шаріє**... Тендітна сірість неба **рожевіє**, а далі таки заливається густим **рум'янцем**. От і кажемо: «лиця **зашарілися** ранковою зорею»... Але **ця стежка до слова**, схопився я згодом, – **стежка поетична, образна, і вона не завжди збігається зі стежкою науковою**, де вкрай обмежено треба давати волю уяві. «**Лиця зашарілися**», кажуть дослідники, – від давнього «**шар**», тобто нашарування якоїсь однорідної маси (можливо, й не випадковий перегук із «**жар**»), що, власне, й означає червону, вогненну барву; з віками це слово загубило свою колористичну наповненість: **кажемо «червоний шар**», як, наприклад, «**чорне чорнило**»” (Дві сірості: 94).

(6) “Де літак щойно тягнув рівеньку борозну – лиш подовгувата хмаринка, що тане на тій синяві, радше – у ній, бо небесна гладінь – омана. Там – навіть не глибина (де глибина – там і дно), там безодня, тасмнича безодня...” (Хтось (за хвилину до прямого ефіру): 108).

Увага до ономасіологічних проблем і буття знака в минулому є прагненням “оживити” зв’язок між позначенням і позначеним, втрачений унаслідок трансформації іконічних позначень у знаки-символи як інструменти повсякденного комунікативного досвіду мовців.

Прикметним є і той факт, що осмислення процесу народження іконічного знака набуває міжкультурного виміру та здійснюється у межах складного асоціативного ряду, коли встановлюється фонетичний і семантичний паралелізм у різних лінгвокультурних просторах. Досвід поетичного осмислення дійсності спрямовує увагу автора на особливості фоносемантики лексичних знаків. Цей шлях є особливо помітним при звертанні до міжкультурних паралелей у руслі осмислення проблем перекладознавства:

(7) “Одного ж разу, мимоволі наслухаючи тягучу трамвайну пісню, я раптом згадав Буніна – поетичну фразу, яка протривала в моїй пам’яті добрих декілька десятиліть, якщо не цілого піввіку: «**И металлически страшно, в дикой печали / Гуси из мрака кричали**». Спочатку я не міг зрозуміти, чому вижили саме ці рядки і чому вони спливли на пам’ять якраз тепер, коли знову повів своєї трамвай. Та за хвилину я здогадався: причиною тут – **магія порівняння**, що дає змогу не лише побачити й почути, а й **рятує побачене й почуте від забуття: у крикові гусей справді щось є від металу, а в голосі трамвая таки дійсно вчувається крик гусей – їх «дика печаль**»” (Гайдамацька, 2: 149).

(8) «За якийсь час я ще раз повернувся до тієї фрази із Буніна, – коли перекладав Тібулла, його елегію, відому під назвою «Війна і мир», уже вкотре покращуючи українську версію двох чільних рядків: *Quis fuit horrendos primus qui protulit enses? / Quam ferus et vere ferreus ille fuit!* Ключовими словами тут (ці ж самі – і в Буніна): **ferrum, залізо, horror, страх і ferus, дикий**. У **дрижачому «г»**, що повторене тут вісім разів, і в пронизливому, наче посвист меча, «**s**» (звучить із такою ж частотою) – **ідеальний звуковий образ жорсткого залізного віку**” (Гайдамацька, 2: 149).

Складні й багатовимірні асоціативні паралелі автора спричиняють розлогість метамовних коментарів, у яких експліковано антиномію номінативного й експресивного, зумовленого різнобічними зв’язками між різними лінгвокультурами у

вертикальних часових просторах, органічно поєднаних у полікультурній картині світу інтерпретатора.

Метамовні маркери (*слово, назва, ім'я, називати, позначати, говорити, виразнявати* тощо) зазвичай використовують у тих випадках, коли у фокус уваги автора потрапляє семантика номінативної одиниці: (9) “Чую голос самого господаря [...] – про «психічну ауру», що її випромінюють переживання людини, – особлива, незбагненна енергія, яка осідає на речах, що оточують людину. Не знаю, чи є десь у філософських творах о. Костельника згадка про знаменитий гексаметр із Вергілієвої «Енеїди» (462-й з першої книги): у дивовижний спосіб передчуваючи нинішні міркування щодо тієї енергії (вони мали б об'єднати зусилля філософів, психологів і фізиків), поет назвав її «сльозами речей» (*lacrimae rerum*): «Є такі сльози речей, і що смертне – торкається серця»... Справді: **саме сльоза унаочнює невидиме** – ту таємничу енергію, внутрішній поштовх, доторк, що його **називасмо зворушенням...**” (Драбинка: 134). У розглянутому прикладі процес номінації референта осмислено при зіставленні індивідуальних картин світу різних мовних особистостей.

Зазначимо, що в есеїстиці А. Содомори органічно поєднується загальноновживана і термінологічна лексика, а позначення знака в одному контексті може співвідноситися з омонімічними позначеннями, позаяк зіставляються відмінні сфери функціонування номінативної одиниці: з одного боку, розмовна, повсякденна, з другого – спеціальна: (10) “Не так часто, вмикаючи настільну лампу, рушали ми з Влодком у той **дивний час**, що у мовознавстві **має назву «теперішній історичний»** (латиною – **praesens historicum**): надто вже цупко тримає людину **просто – теперішній**” (Жінка в темному: 79). У метамовному коментарі увагу зацентровано на асиметрії мовного знака, конкретизованій у напрямку “одне позначення – декілька позначених”. У таких контекстах оцінка термінологічних одиниць, виражена зазвичай прикметниками, стосується позначеного загальноновживаним знаком: (11) “Думаю лише над тим, що **той понурий активний дісприкметник майбутнього часу** (у нас відповідної форми немає) **morituri – ті, що йдуть на смерть**, ледве чи спроможний віддати бодай крихту того, що відчували засуджені...” (Praesens historicum: 83).

Прикметним є той факт, що метамовний коментар може бути спрямований на зближення суперечностей – і на рівні позначення, і на рівні референта – між тими знаками, що у складі мовної системи належать до різних семантичних парадигм: (12) “Протилежності й тут зійшлися: **камінь – і слово**. Матеріальне – й духовне. Те, що має вагу фізичну, і те, чю вагу на терезах не виміряти. Те, що поскупилося місцем для душі (**кам'яна душа – загалом не душа**). І те, що є її виявом. Те, на чому ніщо не проросте, – і зерно, яке шукає вдячного ґрунту. Те, що мовчить, і те, що говорить... **І все-таки ті протилежності поєднує спільне – давнина**: прадавній камінь – і ще прадавніше (**спочатку ж було**) – слово... Давнина – й у подихові, що зріднило ті дві протилежності: камінь і слово, те сполучення, **творює рівно ж таки прадавню ритмічну одиницю, що у грецькій версифікації назване адонієвим віршем**” (Камінь і слово: 157).

У наведеному прикладі спостерігаємо суміщення різних властивостей номінативних знакових утворень: референції, експлікованої низкою послідовностей, якій притаманна

сміслова незамкненість і широка інтерпретативність, та позначень, осмислених у межах синтагм (*кам'яна душа – загалом не душа; спочатку ж було* (слово. – І. С.). Іконізм плану вираження розглянуто автором і на рівні ритмічної організації синтагми (*камінь і слово*). Окрім того, стирається межа між художнім і науковим контекстами (*що у грецькій версифікації назване адонієвим віршем*).

Помітним явищем у текстах А. Содомори є метамовні коментарі до плану вираження номінативних одиниць. Такі коментарі стосуються як фонетичного – (13), (14), так і/чи графічного оформлення слова – (14), (15), (16), формальної подібності одиниць і можливих трансформацій слова – (14). Пильну увагу до позначення знака автор розглядає у площині звуко символізму – (13), (15), (16), де поєднано мовні, усталені та індивідуальні звукові асоціації:

(13) “Бо ж саме Ніч – божественну матір Смерті і Сну – обрала (сова. – І. С.) не тільки для свого лету, а й для свого падіння. Упала, прохопившись, можливо, ледь чутним зітханням, яке **вчувається** у тому дивному, як і сама птаха, **слові – со-ва...**” (Сова: 87).

(14) “Поштівка із Санкт-Петербурга, де Соломія концертувала у 1900 році. Напис на поштівці: «Таткови мому їх **Солоха**»... **Навіть в імені – подих села родимого**. До нього, до села, – особлива шана й особлива любов. Місто дало вишкіл і духовні обрії. Село – душу, яка виповнила голос Співачки, зробила його великим. Тим голосом і «згорнула до себе» світ – **Люня, Солоха, Соломія, Salomea**” (Стежкою до тиші: 143).

(15) “Рах tibi... – таке миле й чи не кожному, дарма що то латина, зрозуміле побажання. Скільки літер у латинському слові, стільки й у нашому, та й слова подекуди на диво схожі: tibi – тобі... Щойно прочитані, вони стають нашими; сплітаємо з них щось нове – снуємо, дослухаючись до відлуння латини, свою думку, бесідуємо з каменем [...]” (Камінь і слово: 158).

(16) “Слово і серце – ще один подих адонієвого вірша... Яюсь, переступаючи поріг однієї з львівських кам'яниць, я несподівано почув **подібний до сурми голос** – саме з плити, на яку ступав. На ній, міддю чи бронзою вписане, **різьбилося вітання: SALVE**. Це ж саме **суремне «с»; найголосніші з-поміж голосних – «а», «е»; посередині – м'яке «ѳ»; відкритий склад наприкінці – то голос, що йде вдалину...**” (Камінь і слово: 159).

Прагматику семіотичних утворень автор зазвичай інтерпретує у руслі проблем перекладознавства. Зазначимо, що інтерпретація прагматичних особливостей номінативних одиниць у художніх текстах А. Содомори має складне формулювання і своєрідне смислове наповнення, яке можемо визначити як “метапрагматичне”. Складність вербалізації можемо пояснити зв'язком прагматичних смислів із внутрішнім світом інтерпретатора. На такій кореляції наголошував Ф. Бацевич: “Важливо також зазначити, що прагматичні значення (комунікативні прагматичні смисли) стосуються, передовсім, внутрішнього світу учасників спілкування (почуттів, емоцій, психологічних і психічних станів, вірувань, волі, культурних чинників тощо); вони є надзвичайно складно формульованими, а тим більше дефініюваними, формалізованими і, як правило, сприймаються та «декоднуються» іншими учасниками спілкування, виходячи із власних комунікативних навичок, власного світосприйняття” [2: 28].

У розлогих метамовних коментарях автор порушив питання міжкультурної і міжмовної асиметрії, відмінних конотацій знака, смислових відмінностей, що актуалізуються при поєднанні номінативних одиниць у мовленні:

(18) “Уже й **не пробую те запитання** («No I cóz dalej, szary człowieku?..» – I. С.) **перетлумачити** українською (**знову ті настирливі перекладацькі клопоти!**): однаково ж не вдається. І не тільки тому, що **перетлумачена фраза не так, як оригінал, імітувала б шепіт**. Неперекладним є тут найголовніше – **szary człowiek**, що ніяк не відповідає нашому **«сіра людина чи чоловік»**: **тепла іронія у польському питанні: szary człowiek – do szarego; зверхність – у нашому... «Cóż dalej?»** – запитання, яке не вимагає відповіді: що ж бо далі, коли ні часових, ані просторових обривів, – одна лишень сірість довкіл?.. Запитання, яке можна радше вітанням назвати, коли подібний – з подібним зустрінуться, або ж – паролем, що дає змогу пізнати своїх, зі свого кола, звичайних собі людей, яким приємно поділитися не тільки словом, а й мовчанкою...” (Мовою дощу: 22).

(19) “Навіть тут, під стопою, – **перекладацька проблема**. Як **відтворимо це вітання (SALVE – I. С.)** українською: **«здраслуй», «вітай», «здоров»?..** Уявімо собі останній варіант – у бронзі (**не той рівень: побутове – й бронза!**). Яких варіантів не добираймо, втратимо те, про що поет: «медь торжественной латыни» – лункий, світлий і радісний (salvere – бути здоровим, перебувати у гарному, світлому настрої), водночас високий звук... Довго я **носив у собі зоровий і звуковий образ того звичного для римлян вітання**” (Камінь і слово: 159).

У розглянутих прикладах реалізується метамовна операція “відштовхування”, за якої актуалізується прагматична відмінність мовних одиниць при подібності позначень (18); у рефлексиві (19) актуалізовано метамовну інформацію про відмінну стилістичну маркованість номінативних одиниць у різних лінгвокультурних кодах, спричинену зокрема й часопросторовими вимірами семіотичних утворень.

Автор не обмежується “взьким” – “розтлумачувальним” метатекстом, у якому “позначене знака (слова) – мета, яка реалізується в тому, що слову (позначенню, на яке отриманий запит від співрозмовника – реального чи уявного) надається визначення, підшукується адекватне, з погляду мовця, позначення” [9: 199]. Формулою метатексту “широкого” постає “позначення як оцінка позначення і позначеного знака, чужого чи свого” [9: 199]. Метаоцінка, виражена повнозначними словами і конструкціями, спрямована як на **а)** позначення, так і на **б)** позначене знака. Порівняймо: **а)** “І не тільки тому, що перетлумачена фраза не так, як оригінал, імітувала б шепіт” (18); “лункий, світлий і радісний (salvere – бути здоровим, перебувати у гарному, світлому настрої), водночас високий звук” (19); **б)** “тепла іронія у польському питанні [...]; зверхність – у нашому” (18); “не той рівень: побутове – й бронза” (19). Зазначимо, що прагматика номінативних одиниць у “широких” метатекстах зазнає помітного впливу художнього осмислення дійсності, що синтезує рефлексію над мовними знаками з переживанням проблем зовнішнього і внутрішнього світу.

Висновки. Отже, специфіка метамовної рефлексії над різними вимірами процесу семіозису (семантикою, синтактикою і прагматикою) у малій прозі А. Содомори полягає

у стиранні меж між художнім і науковим. У метамовних коментарях увагу автора зацентровано і на сфері референції, і на прагматичних ознаках семіотичних утворень в одному і/або кількох лінгвокультурних просторах – у синхронному і діяхронному вимірах. Помітну увагу до проблеми онтології мовного знака можемо вважати прикметною властивістю ідіолекту автора, у картині світу якого органічно поєднано багатий гносеологічний досвід перекладача і філолога з художнім осмисленням дійсності. Найвиразнішим об'єктом метамовної рефлексії є первинна іконічність номінативних одиниць, втрачена внаслідок активного використання знака у звичному, щоденному комунікативному вживанні. Увагу автора до буття номінативних одиниць у минулому, “оживлення” зв'язку між позначенням і позначеним можемо визначити як одну з особливостей метатекстових коментарів, що протилежна процесу набуття мовними знаками конвенційного характеру, за якого більшість ікон та індексів трансформуються у знаки-символи.

Перспективи використання результатів дослідження вбачаємо у розгляді окреслених у статті проблем при з'ясуванні особливостей метамовної рефлексії над питаннями семіозису, природою і суттю мовного знака у буденній свідомості, за межами специфічного лінгвістичного контексту.

СПИСОК ВИКРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арутюнова Н. Д. Наивные размышления о наивной картине мира / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке: [сб. статей] / ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва : Языки русской культуры. – С. 7–22.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 356 с.
3. Голев Н. Д. Обыденное метаязыковое сознание как онтологический и гносеологический феномен (к поискам “лингвогносеологом”) / Н. Д. Голев // Обыденное метаязыковое сознание: онтологические и гносеологические аспекты. – Ч. 1: коллективная монография / отв. ред. Н. Д. Голев. – Кемерово ; Барнаул : Изд-во Алт. Ун-та, 2009. – С. 7–40.
4. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. О. Карцевский // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – Москва : Просвещение, 1965. – 3-е изд. Ч. 2. – С. 85–93.
5. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика: Антология / сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Академ. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45–97.
6. Содомора А. Сльози речей: Новели, образки, медитації / А. Содомора. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2014. – 172 с.
7. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. Пирс ; перевод с англ., предисловие В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. – Санкт-Петербург : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ ; Алетейя, 2000. – 352 с.
8. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди / гол. ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
9. Чернейко Л. О. Обыденное сознание: его границы и формы речевого воплощения / Л. О. Чернейко // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2016. – № 3. – С. 94–202.

10. Шумарина М. Р. Язык в зеркале художественного текста. Метаязыковая рефлексия в произведениях русской прозы / М. Р. Шумарина. – Москва : Флинта, 2011. – 328 с.
11. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. Якобсон // Семиотика: Антология / сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Академ. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 111–126.
12. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика / Р. Якобсон // Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид., доп. – Львів : Літопис, 2002. – С. 465–487.

REFERENCES

1. Arutjunova, N. D. Naivnye razmyshlenija o naivnoj kartine mira. In: *Jazyk o jazyke: [sb. statej]* / red. N. D. Arutjunova. Moskva : Jazyki russkoj kul'tury, 7–22.
2. Bacevych, F. S. (2010). *Narysy z lingvistychnoi 'pragmatyky*: monografija. L'viv: PAIS.
3. Golev, N. D. (2009). Obydennoe metajazykovoe soznanie kak ontologicheskij i gnoseologicheskij fenomen (k poiskam "lingvognoseologem"). In: *Obydennoe metajazykovoe soznanie: ontologicheskie i gnoseologicheskie aspekty*. Ch. 1: kollektivnaja monografija / otv. red. N.D. Golev. Kemerovo; Barnaul: Izd-vo Alt. Un-ta, 7–40.
4. Karcevskij, S. O. (1965). Ob asimetrichnom dualizme lingvisticheskogo znaka. In: Zvegincev V. A. *Istorija jazykoznanija XIX–XX vekov v ocherkah i izvlechenijah*. – Moskva: Prosveshhenie, 3-e izd., ch. 2, 85–93.
5. Morris, Ch. U. (2001). Osnovanija teorii znakov. In: *Semiotika: Antologija* / Sost. Ju. S. Stepanov. Izd. 2-e, ispr. i dop. Moskva: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga, 45–97.
6. Sodomora, A. (2014). *Sl'ozy rechej: Novely, obrazky, medytacii'*. L'viv: LA "Piramida".
7. Pirs, Ch. (2000). *Nachala pragmatizma* / Perevod s angl., predislovie V. V. Kirjushhenko, M. V. Kolopotina. Sankt-Peterburg: Laboratorija metafizicheskikh issledovanij filosofskogo fakul'teta SpbGU; Aletejja.
8. *Filosofs'kyj encyklopedychnyj slovnyk*: encyklopedija (2002) / NAN Ukrai'ny, In-t filosofii' im. G. S. Skovorody / gol. red. V. I. Shynkaruk. Kyi'v: Abrys.
9. Chernejko, L.O. (2016). Obydennoe soznanie: ego granicy i formy rechevogo voploshhenija. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta, № 3*, 94–202.
10. Shumarina, M. R. (2011). *Jazyk v zerkale hudozhestvennogo teksta. Metajazykovaja refleksija v proizvedenijah russkoj prozy*. Moskva: Flinta.
11. Jakobson, R. (2001). V poiskah sushhnosti jazyka. In: *Semiotika: Antologija* / Sost. Ju. S. Stepanov. Izd. 2-e, ispr. i dop. Moskva: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga, 111–126.
12. Jakobson, R. (2002). Lingvistyka i poetyka. In: *Slovo. Znak. Dyskurs: Antologija svitovoi' literaturno-krytychnoi' dumky HH st.* / za red. M. Zubryc'koi'. 2-e vyd., dop. L'viv: Litopys, 2002, 465–487.

Стаття: надійшла до редакції 15.10.2018

прийнята до друку 13.11.2018

**SIGN IN THE META-LANGUAGE REFLECTION
(BASED ON THE MATERIAL OF THE SHORT PROSE
BY ANDRIY SODOMORA)**

Iryna SAIEVYCH

*Borys Grinchenko Kyiv University,
Chair of the Ukrainian language,
18/2, Bulvarno-Kudriavska Str., Kyiv, Ukraine, 04053,
phone: +380 (44) 272-19-02*

The article explores the peculiarities of meta-language reflection on the process of semiosis and the nature of linguistic signs in the short prose by A. Sodomora. The focus is made on the meta-language considerations of the philologist and translator, explicated in the literary text, without application of the principles of linguistic methodology and epistemology, which causes particular way of understanding semiotic-representative features of linguistic signs. Some attention is focused on a kind of symbiosis of the sign's epistemic and ontological aspects, subject to the aesthetic aims of the literary text. The article demonstrates the unity of three dimensions of the semiosis process (semantics, syntactics and pragmatics) as an object of the author's meta-language reflection. In most cases, the sign pragmatics is considered by A. Sodomora within comprehension of translation problems, with an emphasis on intercultural and interlingual asymmetry, different connotations of the sign, various meanings to be actualized when the signs are combined in speech. It is noted that the linguistic sign is interpreted as the inseparable unity of the signifier and the signified. The emphasis is made on the author's search for the external and internal motive of the linguistic sign, which refutes its arbitrary nature. The conclusion goes on the fact, that the icon-signs are most frequent to become the object of the meta-language reflection in the literary prose by A. Sodomora. The author's attention paid to the existence of a sign in the past, which is in an effort to "reanimate" the connection between the signifier and the signified, is compared with the conventional nature of the linguistic signs in everyday communication and, as a consequence, the transformation of most icons and indexes into symbol-signs. The active meta-language reflection over semantics, syntactics and pragmatics of linguistic signs within different linguocultural codes in synchronic and diachronic dimensions is defined as one of the peculiarities of A. Sodomora's idiolect.

Keywords: meta-language reflection, linguistic semiotics, linguistic sign, semiosis, the signifier and the signified, literary text, Andriy Sodomora.